

LLEGENDES
I RONDALLES
DELS PAÏSOS CATALANS

LLEGENDES I RONDALLES

DELS PAÏSOS CATALANS

Daniel Rangil

Il·lustracions:

Laia Baldevey

 efadós®

LLEGENDES I RONDALLES

DELS PAÏSOS CATALANS

Primera edició: desembre del 2025
© dels textos: Daniel Rangil
© de les il·lustracions: Laia Baldevey
© de l'edició: Editorial Efadós

EDITORIAL EFADÓS
Carrer d'Edison, 3 - Nau A
Polígon industrial Les Torrenteres
08754 El Papiol (Baix Llobregat)
Telèfon 93 673 12 12
efados@efados.cat
www.efados.cat

Disseny: Editorial Efadós / Marta Solà
Coordinació editorial: Jaume Alcázar
Assessorament lingüístic: M. Neus Doncel

ISBN 979-13-87658-22-9
DL B-19528-2025
Imprès a Catalunya

Tota forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, salvant l'excepció prevista per la llei. Si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra, dirigiu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics) - www.cedro.org

Amb el suport de:

TAULA DE CONTINGUTS

Taula de biografies dels folkloristes	7
Pròleg	8
Introducció	10
Bèsties	13
Bestiar domèstic	16
La feram	18
Follets	27
Casolans i entremaliats	29
Follets i tresors	38
Follets escarrassos	43
Tenir follet	52
Gegants	57
Els forçuts	59
Els justos	61
Els constructors	63
Els orogràfics	65
Els golafres	68
Els valents	74
Tresors	81
La cova de lladres	83
Tresors de moros	85
Tresors encantats	87
Tresors per a tots els gustos	93
Tresors sota les pedres	100
Tresors del Montnegre	102
Encantades	106
Encantades perilloses	109
Encantades esquerpes	112
Encantades amistoses	118
La Reina Mora	124

Bruixes.....129

Juntes de bruixes.....130

Ungüents de bruixa.....136

Bruixes i geperuts.....137

Gats negres.....140

Bruixes i màgia.....143

La mar.....147

Ciutats de la mar.....150

Facècies de les bèsties de mar.....153

La sirena.....155

Els moros.....159

Amors i desamors.....165

La mort.....170

Els amics de la mort.....171

Setze jutges d’un jutjat mengen fetge d’un penjat.....176

Fotre’s del mort i de qui el vetlla.....179

Ànimes en pena.....183

La por.....186

No cregues en honra de moliner, en valentia de sastre,
ni en veritat de barber.....194

El dimoni.....202

Tractes amb el dimoni.....204

Humor.....215

Babaus i espavilats.....214

Sexe.....222

Escatològiques.....227

La llengua als pobles de frontera.....230

Bibliografia.....234

Relació d’informants.....237

TAULA DE BIOGRAFIES DELS FOLKLORISTES

JOAN AMADES (BARCELONA, 1890-1959)20

SERGI MAS BALAGUER (BARCELONA, 1930)45

JOAN CASTELLÓ GUASCH (EIVISSA, 1911 - PALMA, 1984).....51

MARIÀ AGUILÓ (PALMA, 1825 - BARCELONA, 1897).....73

FRANCESC D’ALBRANCA (MIGJORN GRAN, 1852-1929)79

EDUARD TODA (REUS, 1855 - POBLET, 1941)89

JACINT VERDAGUER (FOLGUEROLES, 1845 - VALLVIDRERA, 1902)99

FRANCESC MASPONS I LABRÓS (GRANOLLERS, 1840 - BIGUES, 1901).....122

ANTONI M. ALCOVER (MANACOR, 1862 - PALMA, 1932)134

ANDREU FERRER I GINARD (ARTÀ, 1887 - PALMA, 1975).....144

FRANCESC MARTÍNEZ I MARTÍNEZ (ALTEA, 1866-1946).....159

ESTEVE CASEPONCE (CERET, 1850-1932).....175

SARA LLORENS (LOBOS, ARGENTINA, 1881 - PERPINYÀ, 1954).....181

LLUÍS SALVADOR D’ÀUSTRIA-TOSCANA (FLORÈNCIA, 1847 - BRANDÝS, BOHÈMIA, 1915).....188

ENRIC VALOR (CASTALLA, 1911 - VALÈNCIA, 2000).....210

ARTUR QUINTANA (BARCELONA, 1936).....226

DE PARAULES, LLEGENDES, RONDALLES I FANTASIES

Fa temps que tinc costum de fer servir en públic, quan l'oportunitat resulta propícia, la frase següent: «L'ànima de les persones —com la dels pobles— és feta de paraules.» Hi vull vindicar, amb aquest judici, la noció que el filòsof austríac Ludwig Wittgenstein va expressar en el seu *Tractatus*: «Els límits del llenguatge són els límits del meu món». O allò que —sempre en el mateix sentit— Joan Fuster va saber formular en un dels seus emmarcables aforismes: «No sols la riquesa de pensament d'una persona, sinó també la seva complexitat de matisos sentimentals, depenen del lèxic que domini i dels seus recursos sintàctics. Pensem i sentim en la mesura en què ens ho permet la nostra llengua.» I és que sempre he pensat que, en l'estudi i la comprensió de les societats, resulta pertinent d'extrapol·lar la idea de la importància determinant del llenguatge des de l'àmbit individual fins al pla de les col·lectivitats. La condició humana —en un nivell i en l'altre— resideix sempre en el prodigi de les paraules: en la capacitat del llenguatge per a viure, veure, comprendre, corprendre, aprendre i aprehendre la realitat.

Tanmateix, fa uns anys que m'he sentit impel·lit a autocorregir-me cada vegada que proferisc la sentència en qüestió. I prove de completar-la amb un matis nou que —als meus ulls— és del tot rellevant per a comprendre l'interès, el valor i l'abast del llibre que teniu a les mans. Tendisc a dir, ara, en la nova versió de la proselitista frase:

«L'ànima de les persones —com la dels pobles— és feta de paraules... I de fantasies!» Perquè tot allò que és capaç d'imaginar, ficcionar, conjecturar i fantasiejar una persona —o una comunitat humana— també defineix amb precisió els avatars que l'han anat configurant al llarg de la seua història: la seua peculiaritat, la seua personalitat, la seua idiosincràsia; la seua manera de ser, de sentir, de recordar, de cobejar; les seues necessitats i les seues ambicions; les seues facultats per a pensar, per a crear, per a emocionar-se; per a vibrar, per a sentir bategar la vida, per a il·lusionar-se... Som allò que ens atrevim a somniar. Ho som individualment. I també col·lectivament, com a poble. Per això, al costat de l'estudi, la coneixença i l'estima per la llengua, resulta igualment rellevant la consciència i la vivència del patrimoni etnopoètic: de l'imaginari compartit; de les tradicions, les cançons, les unitats fraseològiques; dels acudits i —molt especialment— de les rondalles i les llegendes.

Exquisidament adobades amb les il·lustracions de Laia Baldevey, les Llegendes i rondalles dels Països Catalans reportades en aquest llibre per Daniel Rangil ofereixen, gràcies als extraordinaris coneixements de l'autor en matèria de cultura popular, una panoràmica indicativa, reveladora, suggeridora i incitant respecte de l'incommensurable món de la narrativa popular catalana. I, en aquesta assortida degustació, Rangil no solament encerta de ple en l'elecció dels temes i els motius recurrents que li permeten

d'estructurar l'obra en seccions o capítols («Bèsties», «Follets», «Gegants», «Tresors», «Encantades», «Bruixes», «La mar», «La mort», «Ànimes en pena», «El dimoni» i «Humor»), sinó també en la doble estratègia de representativitat que hi fa valdre quant a la procedència territorial de les llegendes i les rondalles reportades, per un costat, i quant als folkloristes protagonistes, per l'altre. Perquè Rangil hi esgrimeix llegendes i rondalles procedents de la totalitat dels territoris del domini lingüístic: el Carxe, el País Valencià, Eivissa, Formentera, Mallorca, Menorca, la Franja d'Aragó, Catalunya, Andorra, Catalunya del Nord i la ciutat de l'Alguer. I, a més de citar relats i estudis d'una munió d'autores i autors de comarques i èpoques extraordinàriament diverses —més d'una setantena—, inclou també tot un seguit d'estudis aproximatius a algunes de les figures essencials de la història de la literatura popular catalana: Joan Amades, Sergi Mas Balaguer, Joan Castelló Guasch, Marià Aguiló, Francesc d'Albranca, Eduard Toda, Jacint Verdaguer, Francesc Maspons i Labrós, Antoni M. Alcover, Andreu Ferrer i Ginard, Francesc Martínez i Martínez, Esteve Caseponce, Sara Llorens, Lluís Salvador d'Àustria-Toscana, Enric Valor i Artur Quintana.

Aquest precisament diria que és el punt fort del nou llibre de Rangil: l'estratègia de cedir adesiara la veu —i el protagonisme— directament als autors folkloristes que en els últims dos segles han recopilat llegendes i rondalles al llarg

i l'ample de tots els territoris de la llengua catalana. Perquè a pesar de l'heterogeneïtat d'estils, d'èpoques, de contextos i de matisos dialectals, hi subjau molt notòriament un prodigiós sentit unitari: la fèrria cohesió d'un univers literari compacte, connex, coherent, homogeni, indivís, amb múltiples lligams que permeten establir relacions entre totes les parts que n'integren el conjunt. Tant és així que, de vegades, el fil narratiu polifònic amb què Rangil teixeix la seua obra pot canviar inopinadament de font, de territori, d'autor o de dialecte sense que el discurs resultant se n'arribe a ressentir gens ni mica. I això demostra un fet que per si mateix ja justifica l'esforç i la meravella d'aquest nou llibre de Daniel Rangil: que la sòlida unitat del sistema lingüístic català (a pesar de la riquíssima variació dialectal) té un correlat preciós en les formes de la fantasia popular. Segurament, perquè paraules i fantasies —en les persones com en els pobles— conformen, al capdavant, una mateixa, única i indestruable ànima en la condició humana.

Joan Borja i Sanz

Escriptor, folklorista i Director de la Càtedra Enric Valor de la Universitat d'Alacant.

INTRODUCCIÓ

Després de la bona acollida de *Mitologia dels Països Catalans*, alguns lectors em van fer veure que m'havia centrat molt en els orígens de cada personatge i no m'havia esplaiat amb les rondalles o llegendes que protagonitzaven. D'aquí va sortir la idea inicial d'aquest llibre, però pretendre fer una enèsima versió escrita de relats d'origen oral que ja han estat magistralment explicats no em va semblar gaire encertat. Com es poden superar rondallaires ja clàssics com Alcover, Amades, Caseponce, Castelló Guasch, Francesc Martínez o Valor? Si, a més, preteníem reflectir la riquesa dialectal del català, la solució òptima era fer una selecció d'allò que ja s'ha publicat de mitjan segle XIX ençà.

Reproduïm textos d'una seixantena d'autors, de Marià Aguiló, que inicià el treball de camp el 1841, fins als qui ho hem fet en aquesta centúria, i de l'Alguer, el Vallespir, Andorra o la Franja, fins al Carxe, Tabarca o el Baix Vinalopó.

El lector s'adonarà que els recol·lectors han emprat estils diversos. Els més actuals tendim a ser fidels al relat oral, però també ho han fet, molt abans, autors com Bertran i Bros o Sara Llorens. En canvi, n'hi ha d'altres que, tot i que segueixen el guió oral original, fan un desplegament d'imaginació i de talent literari i converteixen un relat curt en gairebé un llibre,

com Caseponce o Valor, que enriqueixen amb pàgines brillants la literatura catalana.

Un dels aspectes que m'han generat més dubtes era com reproduir els textos que no segueixen la normativa fabriana, bé perquè són més antics, bé perquè el recol·lector ha volgut reflectir fonèticament la parla d'aquell indret. Com que, en alguns casos, no tocar res podia dificultar la comprensió, he optat per les correccions ortogràfiques que m'han semblat més indispensables, sobretot els accents i puntuacions.

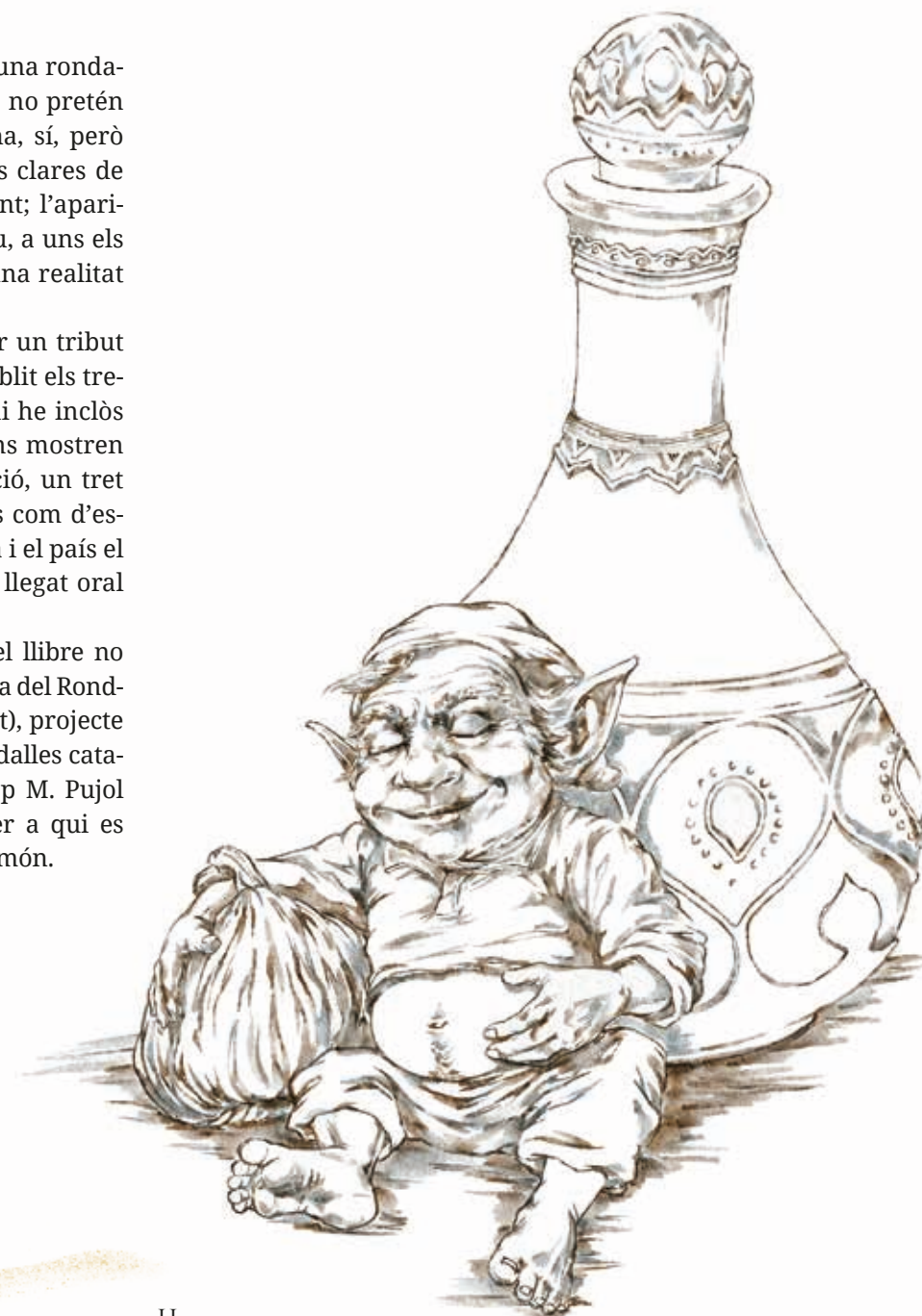
Considero que un dels principals valors d'aquesta obra és barrejar, en un mateix volum, les nostres varietats dialectals i gaudir d'un ric vocabulari que, sovint, no recullen els diccionaris normatius. És cert que la lectura exigirà una major atenció, però, en temps d'un empobriement galopant de la llengua, cal exhibir la seva riquesa.

Erròniament, es tendeix a associar rondalla amb conte infantil. L'adult que vulgui fer servir el llibre per entretenir els menuts hi trobarà pàgines que li aniran molt bé i altres que no són adequades per a infants, fins i tot no en són per als grans que no es vulguin apartar del que és políticament correcte. L'origen dels relats orals és molt anterior a aquest concepte i reflecteix mentalitats d'una altra època; alguns valors són plenament vigents i d'altres no en són gens.

En la teoria, la diferència entre una rondalla i una llegenda és que la primera no pretén cap aparença de realitat i la segona, sí, però és gairebé impossible establir línies clares de separació en allò que explica la gent; l'aparició d'un serpent o d'una marededeu, a uns els semblarà mera fantasia i a altres, una realitat inqüestionable.

Aquesta antologia també vol ser un tribut als folkloristes que han salvat de l'oblit els tresors de la cultura oral i, per això, hi he inclòs setze ressenyes biogràfiques que ens mostren llur compromís i estima per la nació, un tret comú de tots, tant si eren de dretes com d'esquerres. Va ser l'amor per la llengua i el país el que els va empènyer a recopilar el llegat oral de la seva gent.

Per acabar, vull remarcar que el llibre no hauria estat possible sense l'existència del Rondcat (<http://rondcat.arxiudedefolklore.cat>), projecte de catalogació exhaustiva de les rondalles catalanes dirigit per Carme Oriol i Josep M. Pujol (1947-2012), eina imprescindible per a qui es vulgui endinsar en l'estudi d'aquest món.

BÈSTIES

Àtribuïm a cada espècie un determinat tipus de virtut, defecte o caràcter vinculats al comportament humà: la perfídia de la serp, la murrieria de la guilla, la ferocitat del llop, la beneiteria del ruc...

Un cop humanitzades, llurs històries són miralls d'allò que anirem trobant durant la vida, lliçons per aprendre a anar pel món.

Una bona part del repertori mundial de rondalles són protagonitzades per animals. Entre nosaltres, Amades n'aplega a la *Rondallística* gairebé un centenar. Fa milers d'anys que és una fórmula d'èxit, plenament vigent encara, que la indústria cinematogràfica ha sabut explotar. Aquest capítol reuneix rondalles d'aquesta mena, però també creences sobre les bèsties i alguna història tinguda per ben certa.

D'ençà de mil·lennis, els humans hem après a domesticar animals amb un objectiu molt clar: les bèsties que convisqueessin amb nosaltres ens havien de fer un servei material, sia ajudar-nos en la feina, sia alimentar-nos. Llevat de les comptades espècies domesticades, amb el comportament de la resta d'animals no hi tenim res a fer i, així com nosaltres emprem els domesticats per al nostre profit, n'hi ha de salvatges que treuen bon profit de la suor del nostre treball. Els pagesos ho saben prou bé: el senglar que arrasa tot el que troba al sembrat, el toixó que es deleix pel blat de moro, el conill que rosega tota la verdura, el gaig que forada tota la fruita, la guilla o l'aligot que capturen l'aviram, el llop que ho fa amb les ovelles, l'os que ataca eugues, vedells o ruscós d'abelles, i no acabariem mai. És llei de vida: nosaltres envaïm els seus territoris i ells mengen el que els és més fàcil d'aconseguir.

Hi ha gent imbuïda d'una gràcia divina que té poder per controlar la feram indòmita. A Illa del Riberal (Rosselló), Payré recull de Pierrette Storch aquest cas:

A Vallestàvia hi havia un home que se deia Martí i ranquejava. I ell tenia un poder. Les guilles feien un munt de mal pels masos, amb l'aujam!¹ I ell feia el torn d'un perímetre aquí, on anava l'aujam, amb pregàries i feia que la guilla no hi passés pas. I llavors el seu nebot, un cop, li va dir:

—Això són històries i fot-me el camp de per aquí! Sempre ets aquí a rodar i la guilla me s'emporta les gallines el mateix!

I llavors arreglaven les vaques. Aquell home va fer una pregària i va fer una rega amb el pal. Li va dir:

Ara fes passar les vaques! —i cap vaca va pas voler passar! I aquelles vaques rondinejaven, rondinejaven, i allí no van pas mai passar en aquella rega, per alt. I tampoc no podien pas baixar perquè feia una escala... I fins que llavors li va dir:

—Au, ets acabat de fer el burro! Ara desfés-me això que me cal anar a tancar les vaques que és nits!

I aquell home hi va tornar, va fer allò i les vaques van passar, van entrar dins l'estable. Per dir, si ho és o si no ho és pas o si van tenir por, i bé les vaques van voler passar!

I allí, a Teulís, hi havia una dona a qui també les guilles se li emportaven les gallines. Hi havia un home de Teulís, en Rostollet, i de tant en tant

1. Aujam: aviram.

hi anava a remugar, li feia perímetres per les guilles. Això abans, la gent ho feien, provaven tot, què [...]²

Tractant-se de poders sobrenaturals, és lògic que els capellans hi tinguessin molt a dir... i mai més ben dit, perquè aquest poder l'exercien per mitjà de la paraula. Lola Nualart m'explicava el 2007:

Els rectons paraven la pedregada, els rectons sí que tenien el seu poder, fent oracions, o jo que sé. En els naps, que s'hi posaven aquelles cuques que es menjaven aquelles fulles, també ho havien de dir en el rector que ho anés a treure. No sé què s'hi feia, deien unes oracions, i es morien les cuques. De poder, ja en tenien, ja. Ara han de comprar un líquid per a les cuques, i allavors només «vine cap aquí».³

A Menorca, Pere Pellisser contà a Francesc Camps:

A s'era de Ruma Vei (Ferrerries) era tan greu sa plaga de ses formigues que en batre-hi s'enduen casi tot es blat. Anaven per renunciar-la i no batre-hi més, quan a Ruma s'hi establí un frare desterrat (altres diuen un arquebisbe), que s'informà d'aquella peita.⁴

I es bon senyor sempre anava a s'era a resar ses hores.

I, direu lo que voldreu, que de llavors ençà, encara que s'era és un negrer de formigues, mai més han tocat un gra de blat. Més aviat el netetgen llevant-li ses males llavors.⁵

2. Didier PAYRÉ I ROIG (2005), *Canigó, la muntanya mítica catalana*, Sant Vicenç de Castellet, Farell Ed.

3. Daniel RANGIL BRUNET (2008), *Històries i llegendes de l'any vuit*, Cardedeu.

4. Peita: molèstia insistent (en aquest context).

5. Francesc CAMPS I MERCADAL (2007). *Folklore menorquí. De la pagesia*, tom II. Maó: Institut Menorquí d'Estudis.